

Türkmenler Üzerine Bir İnceleme: Tarihsel Süreç, Direniş ve Kimlik

A Study on Turkmens: Resistance, Identity and Historical Process

Doç. Dr.

Murat ÖZKAN

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü Ordu, Türkiye
E-mail: murtozkan@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received: 26.11.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 17.12.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Murat ÖZKAN
murtozkan@hotmail.com

Atf /Cite this article:
Özkan, M. (2024). Türkmenler Üzerine Bir
İnceleme: Tarihsel Süreç, Direniş ve Kimlik.
ETÜT Dergisi, 9, 40-54.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Türkmenlerin tarihî serüveni, Türkistan'ın siyasi ve kültürel dinamikleri içinde önemli bir konuma sahiptir. İlk dönemlerden itibaren Türkmenlerin çeşitli devletlerle kurduğu ilişkiler ve Türkistan hanlıklarıyla giriştiği mücadeleler, bölgenin tarihi ve siyasi yapısını anlamak için kritik bir perspektif sunmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı işgal planlarını hayata geçirmesi, Türkmenler için sadece askerî değil, aynı zamanda kimlik ve kültürel değerler üzerinde derin etkiler yaratan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Çalışmada, Türkmen tarihinin genel bir özeti sunulduktan sonra, Rusların bölgeye düzenlediği, ilki 1879'da, ikincisi ise 1880-1881 tarihinde gerçekleşen seferler ve bu süreçte Türkmenlerin sergilediği şanlı direniş ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra Sovyetler Birliği döneminde Türkmenlerin maruz kaldığı sosyal, ekonomik ve kültürel baskılar da incelenmiştir. Sovyet yönetimi, Türkmen kimliğini baskılamak amacıyla toplumsal yapıyı yeniden şekillendirme, zorunlu kolektivizasyon ve kültürel asimilasyon politikaları uygulamış; bu süreç Türkmen toplumunda derin izler bırakmıştır. Çalışma, Türkmenlerin tarihî mirasını, bağımsızlık mücadelelerini ve modern Türkmenistan'ın kuruluşuna uzanan süreci analiz ederek kapsamlı bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkmenler, Ahal Teke Seferi, Türkistan, Çarlık Rusya, Sovyetler Birliği

Abstract

The historical journey of Turkmens has an important place in the political and cultural dynamics of Turkestan. The relations Turkmens established with various states and their struggles with Turkestan khanates from early periods offer a crucial perspective for understanding the historical and political structure of the region. Tsarist Russia's execution of its plans to invade Turkestan in the latter half of the 19th century marked the beginning of a new era for Turkmens, which had a profound impact not only militarily but also on their identity and cultural values. Following a general overview of Turkmen history, the study deals in detail with the Russian expeditions to the region, the first of which took place in 1879 and the second in 1880-1881, and the glorious resistance of the Turkmens in this process. In addition, the social, economic and cultural pressures Turkmens were subjected to during the Soviet Union period are also analyzed. The Soviet administration implemented aimed at reshaping the social structure, enforcing collectivization, and promoting cultural assimilation to suppress the Turkmen identity; this process left deep traces on the Turkmen society. The study aims to provide a comprehensive framework by analyzing the Turkmen historical heritage, their struggle for independence and the process leading to the establishment of modern Turkmenistan.

Keywords: Turkmens, Ahal Teke Expedition, Turkestan, Tsarist Russia, Soviet Union

Giriş

Türkmenler, Türklerin Oğuz boyuna mensup olup, “Türkmen” adının kökenine dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerin büyük bir kısmı, Türkmen adını “İslamiyet’i kabul eden Oğuzlar” veya “konar-göçer Türkler” bağlamında ele alır (Soofizadeh, 2019: 163). İslamiyet öncesi Türk inancına bağlı Oğuzların, Müslüman olan soydaşlarını “iman eden Türk” anlamında “Türk-İman” şeklinde adlandırdıkları, zamanla bu ifadenin Türkmen kelimesine dönüştüğü öne sürülen açıklamalardan biridir. Bu yaklaşım, Türkmen adının dinî bir anlam taşıdığına işaret etmektedir. Bir diğer görüş, Türkmen kelimesinin “Türk’e benzer” anlamına gelen “Türk-manend” ifadesinden türediğini savunur (Atalay, 1992: 412-413). Bu teoriye göre Oğuzlar Mâverâünnehir ve İran bölgelerine göç ettiklerinde yerel iklim ve kültürel etkilerle Taciklere (Acemlere) kısmen benzemişlerdir. Ancak tam anlamıyla bir Tacikleşme yaşanmadığı için İranlılar, bu grubu “Türk’e benzer” anlamındaki “Türk-manend” tabiriyle tanımlamıştır. Zamanla bu tabir Türkmen şeklini almıştır. Bu görüş, Türkmenlerin göç süreçlerinde çevreleriyle olan etkileşimlerine dikkat çeker (Turan, 2006: 48). Ebu’l Gazi Bahadır Han, Şecere-i Terakkime adlı eserinde Türkmen adının kökenine dair benzer bir görüşü desteklemektedir. Bahadır Han’a göre, Tacikler Oğuz boylarıyla karşılaştıklarında onlara “Türk” demiş, daha önceki Türklerle ise “Türk-manend” adını vermişlerdir. Bu adın anlamı “Türk’e benzer” olarak açıklanmıştır. Ancak sıradan halk “Türk-manend” kelimesini telaffuz etmekte zorlandığından, bu ifade zamanla “Türkmen” biçimine dönüşmüştür (Ebul Gazi Bahadır Han, 1996: 251).

Türkmen kelimesinin kökenine ilişkin farklı görüşler, Türkoloji ve dilbilim çalışmaları açısından önemli tartışmalar sunmaktadır. Bu bağlamda, Türkçedeki “-men” ekinin büyüklük, abartı ve üstünlük anlamı kattığını belirten dilbilimciler, Türkmen kelimesinin “büyük Türk” veya “öz Türk” anlamına geldiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, “-men” ekinin “kocaman, şişman, karaman” gibi kelimelerde de benzer bir işlev gördüğünü vurgulayan gramer çalışmalarına dayanmaktadır. Bir başka görüş ise Türkmen kelimesinin, “Türk” ve “adam” anlamını taşıyan bir ekin birleşiminden oluştuğunu ifade etmektedir. Bu açıklamaya göre, Türkmen kelimesi “Türk eri” ya da daha genel bir ifadeyle “Türklük” anlamına sahiptir. Günümüzde yaygın olarak benimsenen görüş, Türkmen kelimesindeki “-men” ekinin Türkçede mübalağa ifade eden bir yapı olduğu ve bu adın, kökensel olarak “öz Türk” anlamını taşıdığıdır (Gelekçi, 2004: 13; Güllüdağ, 2019: 559-563). Ataman, Karaman, Kuman, Köğmen, ve Kölemen gibi kelimelerde görülen “-man, -men” ekinin Türk kelimesiyle birleşmesi sonucu oluştuğu, bu adın etimolojisi üzerine öne sürülen görüşlerin en tutarlısıdır. Bu tartışmalar, Türkmen kimliğinin dilsel ve kültürel kökenlerini daha iyi anlamak için önemli bir zemin sunmaktadır.

Türkmen coğrafyası tarih öncesi çağlardan itibaren çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış, zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Bu bölgenin kadim yerleşim alanlarından biri olduğuna dair en önemli kanıtlar, arkeolojik buluntulardan elde edilmektedir. Özellikle Hazar Denizi kıyılarında yapılan kazılar, tarih boyunca burada yerleşik medeniyetlerin varlığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, yaklaşık 6 bin yıl önce Köpet Dağ eteklerinde tarımla uğraşan yerleşik bir toplumun izlerine rastlanmıştır. Bu bulgular, Türkmen coğrafyasının sadece stratejik bakımdan önemini yanı sıra insanlık tarihi açısından mühim bir kültürel ve ekonomik merkez olduğunu da göstermektedir (Aydoğduyev, 2012: 720).

Türkmen coğrafyasında Türk hâkimiyeti, Akhunlarla başlayan ve binlerce yıl öncesine dayanan derin bir geçmişe sahiptir (Kim, 2013: 60). Akhunların ardından bölge, sırasıyla Göktürklerin (Harmatta ve Litvinskiy, 1999: 367-368) ve Sasanîlerin egemenliği altına girmiştir. Bu süreçte, Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen fetihlerle bölge İslam Devleti’nin sınırlarına dahil edilmiştir. Ancak, yerel yönetimlerin baskıları ve bölgenin stratejik önemi nedeniyle, bu topraklar II. Göktürkler ve Uygurlar dönemlerinde de yoğun bir Oğuz göçüne sahne olmuştur. Abbasîler ve Tahirîlerin kontrolünden sonra, bölge Samanîler döneminde bir Türk-İslam kimliği kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde, özellikle Karluklar ve Oğuzlardan oluşan Müslüman Türk toplulukları, Samanîlerin kuzey sınırlarında yoğunlaşmış ve bu gruplar zamanla “Türkmen” olarak anılmaya başlanmıştır (Soyer, 2023: 74-75). Türkmen isminin bu dönemde belirginleşmesi, Türklerin İslamiyet’i benimsemesi ve siyasi-dinî yapılarla kaynaşmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Türkmenler, XII. yüzyılda Horasan, İran, Azerbaycan, Irak ve Suriye gibi geniş bir coğrafyada yurt edinmişlerdir. Bu dönemde Selçukluların etkisiyle Türkmenlerin bu bölgelere daha yoğun ve sistemli göçler gerçekleştirdiği görülmektedir. Selçuklu hâkimiyeti, Türkmenlerin hem siyasi otoritelerle daha güçlü bir ilişki kurmasını sağlamış hem de bu halkın yeni topraklara yayılmasını teşvik etmiştir. Özellikle Selçukluların askerî ve ekonomik yapısında önemli bir yer tutan Türkmenler, Anadolu’ya dalgalar halinde ilerlerken, XII. yüzyılın ikinci yarısında ise İran’ın doğusunda nüfus üstünlüğü kazanmışlardır (Sümer, 1972: 111).

Bu süreç, Türkmenlerin kültürel ve sosyal yapılarının buldukları coğrafyaya taşınmasını ve orada yeni sentezler oluşturmasını sağlamıştır. Göçlerin yoğunluğu ve etkisi, Türkmenlerin bu topraklarda sadece nüfus artışıyla sınırlı kalmayıp bölgenin etnik ve kültürel dokusunu şekillendiren bir unsur haline geldiğini de göstermektedir. Selçuklular dönemindeki bu hareketlilik, Türkmenlerin tarihindeki önemli dönüşüm ve yayılma süreçlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Selçukluların fetih politikası, Türkmen boylarının geniş bir coğrafyaya yayılmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Bu süreçte Selçuklu Devleti'nin Anadolu, Kirman, Irak ve Suriye gibi farklı bölgelere ayrılmasıyla birlikte Anadolu'ya yönelik büyük göç hareketleri gerçekleşti (Saray, 2012: 601). Selçuklu sonrası siyasi boşluk ve Türkmen boylarının dinamizmi, onların bu coğrafyalarda etkin hale gelmelerine zemin hazırladı.

Bu yayılma ve hareketlilik süreci, Türkmenlerin çeşitli tarihlerde kendi devletlerini kurmalarını sağladı. Güney Kafkasya'da kurulan Karakoyunlu (1380-1469) ve Akkoyunlu Devleti (1453-1501), Türkmen boylarının siyasi ve askerî yeteneklerini ortaya koyduğu önemli örneklerdendir (Aydoğduyev, 2012: 722). Bu devletler sadece bölgesel güç dengelerinde etkili olmakla kalmadı, aynı zamanda Türkmen kültürel kimliğini koruyarak geliştiren birer merkez haline geldi. Selçuklu mirasının izlerini taşıyan bu oluşumlar, Türkmenlerin tarih sahnesindeki kalıcı etkisini pekiştirdi.

XIII. yüzyılın başlarında Türkmen toprakları, Sır Derya'dan Irak-ı Arab'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada Harzemşahların kontrolüne girdi (Taneri, 1997: 229). Ancak Moğol İmparatorluğu'nun Harzemşahlar üzerine düzenlediği seferler ve bölgeyi ele geçirmesi, Türkmenlerin yerleşim düzenini altüst etti. Moğol istilası sonrasında Türkmenlerin bir kısmının Harezmi Vahası'nın güneybatısı, Mangışlak ve Üstyurt Platosu'nun güneyindeki sahalara çekildiği, çoğunluğunun ise Azerbaycan'a ve Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyaya dağıldığı anlaşılıyor (Saray, 2019: 383). Moğol istilasından itibaren XV. yüzyılın son çeyreğine kadar ise kaynaklarda Hazar'ın doğusundaki Türkmenlere dair bilgiler oldukça sınırlıdır.

Türkmenlerin tarihî kaynaklarda yeniden görülür olması bilhassa Harezmi'nin Özbekler tarafından ele geçiriliş sürecine denk gelir. Yukarıda belirtilen uzun süreç içerisinde daha evvel kaynaklarda rastlanmayan veya oldukça zayıf temsil olunan Yomut, Teke, Ersarı, Göklen gibi yeni Türkmen etnik teşekküllerinin oluştuğu anlaşılıyor (Bregel, 2019, 7-46).

Türkistan Hanlıklarıyla İlişkiler

Büyük çoğunluğu konargöçer bir hayat tarzına sahip olan Türkmenler, Buhara ve Hive hanlıkları, İran ve Rusya üzerine düzenledikleri akınlarla geçimlerini sağlamaya çalışıyordu. Türkmenlerin düzenlediği bu akınlara son vermek isteyen Hive Hanlığı hükümdarı Ebu'l Gazi Bahadır Han Türkmenler üzerine baskınlar düzenledi (Ebul Gazi Bahadır Han, 1730: 342-348). Ebu'l Gazi Bahadır Han, Harezmi'yi yeniden teşkilatlandırdıktan sonra onları tamamen itaat altına almak için Türkmenler üzerine harekete geçti. Türkmenleri ortadan kaldırmak için elinden geleni yapan Ebu'l Gazi Bahadır Han bu uğurda hileye bile başvurdu. Zaten dağılmış vaziyette bulunan Türkmenlere, onlara karşı bir düşmanlık beslemediğine dair haberler gönderdi. Bunun üzerine üç-dört bin Türkmen bu çağrıya kulak vererek Hezâresb yakınlarına geldi. Orada Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın emrine itaat eden Türkmenler şerefine bir toy düzenlendi ve toy sırasında iki bin civarında Türkmen katledildi. Kitaplarda bu olayın ayrıntıları yer almamakla birlikte, Ebu'l Gazi Bahadır Han Türkmenlere karşı bu acımasız tavrına devam etmiştir. Türk tarihi bu katliamın benzerlerini farklı milletlerden görmüşse de en acı olanları yine kendi milletinden gördükleridir. Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Türkmenleri bu şekilde katletmesinin ardından Hive civarında bulunan Türkmenler bölgeden kaçarak Tecen Irmağı yakınlarında bir kaleye sığındılar. Ancak Ebu'l Gazi Bahadır Han niyetini açıkça belli etmişti ve durmaya da niyeti yoktu. Bu sebeple bir sonraki hedefi burası oldu. Yapılan baskınlarda pek çok Türkmen öldürüldü ve mallarına el konuldu. Türkmenlere yapılan bu saldırılara dur demek amacıyla diğer Türkmenler birleştiler ve hazırlıklara başladılar. Bu durumu haber alan Ebu'l Gazi Bahadır Han birleşen Türkmenleri güçlenmeden ortadan kaldırmak amacıyla üzerlerine hareket etti. 1648 yılında Türkmenlerle karşı karşıya gelen Ebu'l Gazi Bahadır Han, onların tüm barış tekliflerine kulaklarını kapayarak tamamını kılıçtan geçirdi ve pek çok ganimet elde ederek Hive'ye döndü. Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Türkmenler üzerine gerçekleştirdiği seferler bunlarla sınırlı kalmadı. Türkmenlerin tamamını egemenliği altına almak istediği için 1651 yılında Bayraç kabilesi üzerine yürüdü. Ancak bu seferde istenilen sonuç elde edilemedi. 1653 yılında Eymir Türkmenlerine bir sefer düzenleyerek onları yerle bir etti. Sefer dönüşünde rastladığı Sarık Türkmenlerinin neredeyse tamamını kılıçtan geçirdi. 1653 yılından sonra da Türkmenler üzerine yürümeye devam etti. Yaklaşık yirmi bin yetişkin Türkmen'i katleden Ebu'l Gazi Bahadır Han, Türkmenlere karşı güttüğü politikadan dolayı sonradan pişman olmuş ve Şecere-i Terâkime isimli eseriyle, gerçekleştirdiği Türkmen katliamını affettirmeye

çalışmıştır (Özkan, 2022: 42-43). Ebul Gazi Bahadır Han'ın baskısı altında zor zamanlar geçiren Türkmenler için dönüm noktası niteliğindeki bir gelişme, Türkistan coğrafyasında güç mücadelesine girişen Afşar Türklerinden Nadir Şah'ın 1740 yılında Güney Türkistan'ı işgal etmesiyle yaşanmıştır. Bu olay, Türkmenistan'ın Nadir Şah yönetimine girmesinin zeminini oluşturmuştur (Koç, 2016: 589).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı, Türkmenlerin siyasi ve toplumsal olarak toparlanma çabalarının yoğunlaştığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte, Türkmen toplulukları zaman zaman Hive Hanlığı'nda meydana gelen çeşitli isyanlara dahil olmuş; kimi zaman hanlık ordularında ya da hanlığın teşvikiyle, kimi zaman ise baskısı altında hareket etmişlerdir. Bunun yanı sıra, Nogay ve Kalmuk saldırılarının etkisiyle Türkmenler, zamanla Hazar Denizi'nin doğu kıyılarından Güney Türkmenistan'da yer alan Ahal, Serahs, Tecen ve Merv vahalarına doğru yayılım göstermiştir. (Barthold, 1963: 547-627; Necef-Annaberdiyev, 2003: 149; Annapenesov, 1972: 55). Daha çok Ersarı kabilesiyle temsil olunan Buhara'daki Türkmen varlığı da yukarıdaki olay ve süreçlerin bir neticesidir (Bregel, 1961: 22-23). Güney Türkmenistan vahalarının Türkmen nüfusunun yeniden yoğunlaşması birçok farklı Türkmen kabilesinin birbiriyle yer yer örtüşen tarihî serüveninin neticesidir.

XIX. yüzyıla gelindiğinde, Türkmen kabilelerinin yerleşim alanları büyük ölçüde netlik kazanmış durumdaydı. Ancak günümüz Türkmenistan sınırlarının, Çarlık Rusya'nın Hazar Ötesi Oblastı ile Sovyetler Birliği'nin Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden miras alınması ve bu sınırların tarihî Türkmen topraklarını tam olarak yansıtmaması, geçmişte Türkmen yurdu olarak bilinen bölgelerin kısaca özetlenmesini gerekli kılmaktadır. XIX. yüzyılda Türkmenler, geniş bir coğrafyaya yayılarak farklı bölgelerde yaşamaktaydılar. Güneyde Karasu Nehri'nden başlayarak (Napier, 1876: 259; Yate, 2022: 249), Mangışlak'ın kuzeyindeki Mertviy Kultuk Körfezi ve Üstyurt'un kuzeyindeki Çink mevkiine kadar Hazar Denizi'nin doğu sahillerinde yerleşmişlerdi (Lansdell, 1885: 436; Annapenesov, 1972: 128). Ayrıca, Elburz Sıradağları'nın Karasu Nehri'nin doğusunda kalan eteklerinin kuzeyindeki Etek ve Gürgen nehirleri arasında, bu nehirlerin boylarında, Serahs'a kadar Köpet Dağ Sıradağları'nın ve Herî Rûd Nehri'nin kuzeyinde, Tecen, Serahs, Merv ve Yolöten vahalarının yanı sıra, Mervcuk'a kadar Murgab Nehri boyunca yerleşim göstermekteydiler. Ceyhun Nehri'nin Çarçuy'dan başlayarak doğuda Kunduz'a kadar her iki kıyısında ve Herat'ın kuzeyi dahil olmak üzere Bâdgîs bölgesinin tamamında yerleşmekte (Yate, 2022: 279); Özbekler ve çeşitli Aymak kabileleriyle karışık hâlde Kuzey Afganistan'daki Devletâbâd, Andhoy, Akça, Belh ve Hulm gibi yerleşim yerlerinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. (Yate, 2022: 279; Yate, 2021: 215).

Türkmenlerin Güney Türkmenistan vahalarındaki varlıklarını güçlendirmesi, Nadir Şah'ın ölümünün ardından İran'da ortaya çıkan siyasi kargaşanın sağladığı fırsatlar sayesinde mümkün oldu. Ancak XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Kaçar hanedanının ülkede merkezi otoriteyi yeniden tesis etmesi, Türkmenlerin yerleşim alanları üzerinde süregelen mücadelelerin artmasına zemin hazırladı. Bu dönemde, Kaçarların Horasan valileri ile Kelât-i Nâdirî, Kûçân, Deregez ve Bucnûrd gibi bağlı beyliklerin yöneticileri, Türkmen yurtlarına yönelik sürekli ve sistemli saldırılar gerçekleştirdi (Hazarah, 2013: 192). Kaçarların Rusya ile peş peşe kaybettikleri iki savaşın ardından, 1813'teki Gülistan ve 1828'deki Türkmençay Antlaşması'nın imzalanmasıyla Ruslar, Kaçarları Türkmenlere karşı kıskırtmaya başladılar. Savaşın sona ermesinin ardından, Ruslar Kaçarlara, Türkmenlerin yaşadığı bölgelere yönelik bir sefer düzenlemeleri halinde, kendilerinden harp tazminatı talep etmeyeceklerini garanti ettiler. Bu gelişme, Kaçarlar üzerinde hem ekonomik hem de siyasi baskı oluşturdu, Türkmenlerle olan ilişkilerde gerilimin artmasına yol açtı (Saray, 2012: 601).

Bu süreçte, Kaçarların Köpet Dağ'ın kuzeyindeki Türkmen yerleşkelerine yönelik düzenlediği saldırıların belirgin bir şekilde arttığı gözlemlenmiştir. Özellikle, Horasan Valisi Abbâs Mirza'nın Serahs Salurları'na yönelik saldırısı, söz konusu kabileyi neredeyse tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakması açısından dikkat çekicidir (Lal, 1977: 108, 136). Türkmenler, fırsat buldukça hem doğrudan düzenledikleri akınlarla hem de Horasan'da Kaçarlara karşı başlatılan isyanları destekleyerek bu saldırılara karşılık vermeye çalışıyorlardı. Bu karşı hareketler, Türkmenlerin bölgedeki direnişlerini ve karşı duruşlarını gösteren önemli bir unsur oluşturuyordu (Materialı po İstorii Turkmen i Turkmenii, 1938: 245).

1830-1860 yılları Türkmenlerin Kaçarlar ve Hive Hanlığı ile yoğun şekilde mücadele ettiği dönemdi. Hive hanları sürekli olarak Türkmen topraklarına saldırılar düzenlemekteydi. Hive Hanı Muhammed Emin Han, 1855 yılında Serahs'taki Teke Türkmenlerine yönelik gerçekleştirdiği saldırı sırasında Türkmenler tarafından öldürüldü. Bu olayın hemen ardından, Hive'de başlayan ve özellikle Yomut Türkmenlerinin önderliğini yaptığı Ata Murat Han isyanı, hanlığın Güney Türkmenistan vahalarına yönelik saldırılarını sona erdirdi (Şahsi, 2021: 145-163). Bölgeye yönelik Kaçar tehdidi ise halen devam ediyordu ve Horasan Valisi Sultan Murad Mirza, seleflerine kıyasla çok daha müteşebbisti. Serahs'ın İran cephesinden savunmasız kalması nedeniyle, burada yaşayan Teke Türkmenleri

1856 yılında Merv'e göç etmek zorunda kaldılar. Tekeler, yaklaşık iki yıl süren zorlu bir mücadele sonrasında, Nur Berdi Han liderliğinde, bölgede yaşayan Sarık Türkmenlerini Murgab Nehri'nin yukarı akıntılarına, Yolöten ve Pencdeh bölgelerine sürdüler (Şahsi, 2020: 73-119).

Türkmenler, devam eden Kaçar saldırılarına karşı da direnişlerini sürdürmekteydiler. 1858 yılında, Kaçar Devleti'nin Esterabad Valisi ve Bucnûr İlhânisi Cafer Kulu Han, Gürgen Nehri'nin yukarı akımlarında bulunan Göklen Türkmenlerine yönelik bir askerî harekât başlattı. Göklenler, bu tehdit karşısında Ahal Tekelerin lideri Nur Berdi Han'dan yardım talep ettiler. Birleşik Türkmen kuvvetleri, Moncuklu Tepe mevkiinde Cafer Kulu Han komutasındaki Kaçar ordusunu büyük bir yenilgiye uğratarak, saldırıyı başarılı bir şekilde püskürttüler (Kazı, 1914: 97-98). Kaçarlar, 1858'deki yenilginin intikamını almak ve Güney Türkmenistan'daki hâkimiyetlerini pekiştirmek amacıyla 1860 yılında Merv'e sefer düzenlediler. Bu duruma karşılık olarak, Türkmen birlikleri Karakum Çölü'ne çekilerek Kaçar kuvvetlerinin gelişini beklemeye başladılar. Kaçar ordusu, çölde susuzluk ve açlık nedeniyle yorgun düşerken, bu durumu fırsata çeviren Türkmen lideri Kuşid Han, Kaçar kuvvetlerine karşı etkili bir taarruz gerçekleştirerek onları bozguna uğrattı (Saray, 2012: 601-602). Türkmenler, Kaçar ordusuna karşı uzun bir yıpratma savaşı sürdürdükten sonra, aynı yılın sonbaharında şiddetli bir saldırı düzenleyerek Kaçarları bir kez daha mağlup etti ve bölgedeki direnişlerini güçlendirdi (Blocqueville, 2000: 1, 28, 32). O tarihten sonra, Kaçarlar Merv'e veya diğer Türkmen yerleşkelerine yönelik herhangi bir kapsamlı harekât düzenleyemedi. Bu gelişme, Türkmenlerin hem Hive Hanlığı hem de Kaçar tehdidini kısa bir süre içinde etkili bir şekilde bertaraf etmelerini sağladı.

Aynı dönemde, Rusya'nın işgal yönünü Türkistan coğrafyasına çevirmesi, Türkmenler için çok daha zor bir dönemin başlangıcını teşkil etti. İlk olarak 1869 yılında Hazar Denizi kıyısında yer alan Kızılsu'yu ele geçiren Ruslar, akabinde Köpet Dağ istikametinde ilerleyişlerine devam etti. Rus ilerleyişine karşı Türkmenler, Nur Berdi Han ve Tıkma Serdar komutasında toplanarak Ruslar üzerine baskınlar düzenlediyse de bu baskınlar başarısızlıkla sonuçlandı. Türkmenlerin söz konusu baskınlarına karşılık olarak Markozov, 1871 yılında Kızılsu ve Hive arasındaki Türkmen topraklarına keşif ve cezalandırma seferleri düzenledi. 1873 yılında Ruslar bu defa büyük bir ordu ile Hive üzerine harekete geçti ve bu sefer neticesinde Hive işgal edildi. Ardından Hive Hanlığı ile bir anlaşma yapıldı. Anlaşmanın akabinde Yomut Türkmenlerini itaat altına almak üzere ilerleyişini sürdüren General Kaufman komutasındaki birlikler, teslim olmalarına rağmen kadın, genç, yaşlı ve çocuk ayırt etmeksizin büyük bir katliam yaptı. Bu olayların görgü tanığı Amerikalı gazeteci, J. A. MacGahan, notlarında yaşanan bu olayları şöyle anlatır:

"Yomutların evde kullandıkları malzemelerle dolu yüzlerce araba dağınık bir şekilde düzlüğe yayılmıştı... Bu Yomutlar Rusların insafına ve acımasına oldukça güveniyorlardı. Ancak onlar, Kozaklar tarafından ele geçirilerek kesildiler. Her yerde arabaların arasında mızrak ve kılıç darbeleriyle kanlı ve korkunç görünen cesetler vardı. Daha kötüsü eş, sevgili ve kardeşlerinin ölü cesetlerinin etraflarını sardığı kadınlar ..., arabaların altında sorgulayan gözleri ve korku dolu yüzleri ile bizi seyrediyordu. Fakat bunlardan en kötüsü ebeveynlerinin öldürüldüğü küçük çocukları görmektir. Tekerler arasında mızrak ve kılıç darbeleriyle kanlı ve korkunç görünen cesetler vardı (Yetişgin, 2002: 600)."

Ahal Teke Seferi ve Şanlı Türkmen Müdafaası

Ruslar Hive Hanlığı'nı işgal ettikten sonra 1874 yılında Kafkas Askerî Valiliği'ne bağlı olarak Hazar Ötesi Bölgesi Valiliği'ni oluşturdu. Bu durum henüz Hive'nin işgalini üzerinden atamayan Türkmenler için büyük bir yıkım oldu. Çünkü böyle bir valiliğin kurulması, Rusların Türkmenistan'ı işgal etme amacıyla harekete geçeceklerinin bir göstergesi olarak algılanıyordu. Bu gelişme, Türkmenler için hem stratejik hem de siyasi açıdan ciddi bir tehdit oluşturdu. Valiliğin oluşturulmasının hemen ardından nüfuzlarını artırmak isteyen Ruslar bölgedeki Türkmen meselelerine müdahale etmeye başladılar. Türkmen yöneticiler ise bu durumdan son derece rahatsızdı. Bu sebeple Türkmenler, 1874 yılında Nur Berdi Han başkanlığında toplantı düzenledi. Bu toplantıdan çıkan en önemli karar her ne şartta olursa olsun Rus hâkimiyetinin kabul edilmeyeceğiydi. Bu kararın ardından ittifak arayışlarına giren Türkmenler İngiltere, Afganistan, Osmanlı Devleti ve son olarak Kaçarlardan yardım istedi. Ancak bu devletlerden hiçbiri Türkmenlerin isteğine olumlu yanıt vermedi. Türkmenlerin zor durumda olduğu bu dönemlerde Rusların bölgeye yaptıkları baskınları bitiren bir gelişme yaşandı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin başlaması ve Rusların tüm birliklerini batıya çevirmesinden dolayı Türkmenler az da olsa rahatlamış oldu. Böylece Rusya, Türkistan üzerine yapmayı planladığı askerî harekâtları bir süreliğine ertelemek zorunda kaldı. 93 Harbi'nin Rusların zaferiyle sonlanmasının ardından Türkistan meselesini Ruslar tekrar gündemine aldı. Türkistan'ın işgali döneminde Ruslara en çok direnen millet Türkmenlerdi. Bu nedenle Rus askerî yetkilileri, Hazar Denizi ötesine bir askerî sefer planladı. Bu seferin bir amacı Türkmen direncini kırmaktı; ancak asıl amaç

Rusya'nın Türkistan siyasetini teminat altına almaktı. Çünkü eğer burası alınrsa İngiltere'nin sömürge yolları üzerinde, stratejik bir bölge olan bu büyük coğrafya Rusların kontrolüne girecekti (Özkan, 2020a: 191-192).

Bu çerçevede, Ruslar Lazaryev'in emrine verdiği 12.500 kişilik bir orduyla Türkmen topraklarının işgali için harekete geçti. Ancak sefer esnasında Lazaryev'in zehirlenmesi üzerine Tümgeneral N. P. Lomakin ordunun başına geçti (Runov, 2013: 173; Artamonov, 1888: 8). Bölgeye giren Rus kuvvetleri, Göktepe mevkiine kadar ilerlemiş olsalar da, Türkmenlerin şiddetli direnişiyle karşılaştılar. Ağır kayıplar veren Ruslar, ikmal güçlüklerini de göz önünde bulundurarak, 9 Eylül 1878 tarihinde bölgeden çekilmek zorunda kaldılar (Grodekov, 1883: 152). Yani I. Göktepe Savaşı olarak adlandırılan bu harekât Türkmenlerin zaferiyle neticelenmişti.

I. Göktepe Savaşı sonrasında Ruslar, daha sistematik bir işgal planı hazırlıklarına girişti. Bu amaçla, bölgede daha önceden görev yapmış olan kişilerden komisyonlar oluşturuldu. Neticede, Kafkasya Askerî Bölgesi Karargahı'nın hazırladığı plan kabul edilerek uygulamaya kondu. Buna göre; yeni yollar inşa edildi, sefere katılacak askerî kadro küçültüldü ve Türkmenler ile yapılacak mücadelenin başarıya ulaşabilmesi için daha profesyonel bir askerî birlik olan "avcı taburları" oluşturuldu (Özkan, 2020a: 197). Bu seferde Rus ordularını komuta etme yetkisi ise Türkmenler arasında acımasız ve zalim biri olarak nam salan (Hopkirk, 1990: 402) Türkmenlerin "gözü kanlı" lakabıyla andığı Mihail Dmitrievič Skobelev'e verildi (Hayit, 1975: 108).

Skobelev (1843-1882) bölgeden gelen istihbaratlardan Teke Türkmenlerinin onda biri atlı olan 50.000 askere, 600 adet tüfeğe, eski İran topraklarına ve birkaç kale silahına sahip olduğu bilgisini edindi. Rus kuvvetlerinin komutanı, Hive ve Hokand'ın işgalinde görev yapan ve 93 Harbi'nde Rusları başarıya götüren general olmanın özgüveniyle Teke kuvvetlerinin 1/5'i kadar bir ordu hazırlanmasını emretti. Çünkü onun nazarında 200 Rus askeri 1.000 Asyalıya eşitti (Özkan, 2020a: 199). Skobelev'in direktifleriyle hazırlanan orduda Rusların, 11.000 askeri, 97 ağır silahı ve 3.000 atı vardı (Kuropatkin, 1899: 108). Rus birliklerinin bölgeye doğru hareket edeceklerini öğrenen Teke Türkmenleri, meclisin toplanmasına karar verdi. Burada alınan karara göre taarruz edilmeyecek, Ruslara karşı savunma savaşı verilecek ve bu savunmaya iyi bir şekilde hazırlanabilmek amacıyla hem halk hem de görevlendirilen 1.000 süvari hendek kazacaktı (Runov, 2013: 178). Tüm bu kararların alındığı dönemde, Türkmenler için son derece önemli bir olay yaşandı; 5 Mayıs 1880 tarihinde Nur Berdi Han hayatını kaybetti. Bu durum, Türkmenler üzerinde derin bir etki yaratmış olsa da Nur Berdi Han'ın küçük oğlu Mahtum Kulu, han olarak seçildi. Mahtum Kulu'ya, Tıkma Serdar ve üç kişilik bir danışman heyeti de yardımcı olmak üzere görevlendirildi. Bu yeni yönetim, Türkmen toplumunun istikrarını sağlamak ve mevcut zorluklarla başa çıkmak adına kritik bir rol üstlenecekti (Saray, 2012: 603).

Ahal Teke bölgesine düzenlenecek askerî sefer 23 Mayıs 1880 tarihinde başladı. Seferin komutanı Skobelev ilk olarak Bami'ye hücum emrini verdi. Bami'ye yapılan hücum çok güçlüydü ve 31 Mayıs günü daha fazla dayanamayan Göktepe yakınlarındaki Bami Ruslar tarafından ele geçirildi (Şerbak, 1884: 48). Çok önemli bir mevki olan Bami'nin (Vereşçagin, 1900: 100) alınmasından sonra düzenlenen ani baskınlarla Türkmenler rahatsız edildi. Bölgenin tam olarak bilinmemesi işleri zorlaştırıyordu. Bu sebeple Skobelev küçük gruplarla bölgeye keşif seferleri düzenledi. Düzenlenen bu keşif seferlerinin birinde, Kelete Köyü yakınlarında çatışmalar yaşandı. Ruslar Kelete Köyü'nde yaşayan halkın mallarına el koyarak burayı da işgal etti. Bölgede Rusların yaptığı bu faaliyetlerin Türkmenler tarafından duyulmaması imkânsızdı. Rusların ilerleyişi Göktepe'ye ulaşınca Teke Türkmenleri Rus saldırılarına karşı koyabilmek için hazırlıklara başladı. Bu dönemde, Rus ilerlemesi kesintisiz bir şekilde devam ediyordu. Göktepe civarındaki Yegen Batır Kalesi'ni kuşatan Rusların ablukasına dayanamayan Teke Türkmenleri, çatışmayı sürdürmekten vazgeçti ve kale Rusların eline geçti. Ruslar, burayı üs hâline getirebilmek için yüklü miktarda mühimmat ve erzak sevk etti, ayrıca 4.300 piyade göndererek stratejik noktayı kontrol altına aldı. Bu gelişme, Rusların bölgedeki askerî varlıklarını güçlendirmeleri açısından önemli bir dönemeç oldu (Runov, 2013: 183-184).

Ruslar, Türkmen topraklarına giderek daha da yaklaşırken, ilerlemelerinde herhangi bir sorun yaşamamak adına Skobelev, Türkmenler ve bölge hakkında derinlemesine araştırmalar yaptırıyordu. Bu bağlamda, Skobelev, savaşçı Türkmenler hakkında daha kapsamlı bilgi edinmek amacıyla İran Valisi Yar Muhammed Han'dan yardım talep etti. İran Valisi'ne yazdığı mektupta, Türkmenler hakkında önemli bilgiler yer alıyordu ve özellikle dikkat çeken uyarılar şunlardı:

"Tanrı aşkına, direkt hücumla başlamayın. Teke Türkmenleri ile hayatım boyunca savaştım ve onları gerçekten iyi tanırım. Bu halktan daha güçlüsünü görmedim. Şimdi durum biraz daha farklı. Çünkü onların aileleri de Göktepe'de ve gidecek yerleri yok. Bu yüzden ailelerini kurtarmak için cesaretleri on kat daha fazla olacaktır. Sözümü unutmayın, onlar muhtemelen kılıçları ile dövüşecekler ve karşı karşıya kaldığınızda işiniz gerçekten çok

zor (Runov, 2013: 186)."

Yar Muhammed Han'dan gelen bu bilgiler üzerine Skobelev hazırlıkların tamamlanmasından sonra Yeni-Kale'ye hücum emrini verdi (Grodekov, 1883: 148). Dinî ritüellerin ardından Albay Kuropatkin'in ve Albay Kozelkov'un önderliğindeki birlikler, saat 09:30'da Yeni-Kale'ye saldırdı (Şerbak, 1884: 116-117). 15 saat süren muharebenin ardından bölge Ruslar tarafından işgal edildi. Rusların saldırılarından kurtulmak isteyen Türkmenler Göktepe'ye doğru çekilmek zorunda kaldı. 24 Aralık gece yarısı Skobelev askerlerine Göktepe Kalesi'ne yayılım ateşi yapılmasını emretti. Göktepe'nin Ruslar tarafından abluka altına alınması Türkmenleri tedirgin ediyordu. Bu sebeple Rusların elinden kurtulmak için çaba sarf etmeye başladılar. Rus hatlarını yarmak ve bu ablukaya bir son vermek isteyen Türkmenler Ruslara ani baskınlar yaptılar. Gerçekleştirilen bu baskınlar kısmî zararlara yol açtı ve Rus ordusunun mühimmatının bir kısmı ele geçirildi (Özkan, 2020a: 218).

Seferin uzamasıyla birlikte, Türkmenlerin Ruslara yönelik saldırıları giderek artıyordu. Bu duruma son vermek isteyen Skobelev, Türkmen baskınlarının moral bozucu etkisini ortadan kaldırmak amacıyla hisarlara ani bir saldırı emri verdi. Teke Türkmenlerinin gösterdiği başarılı direnişe rağmen, üç saat süren yoğun bombardımanın ardından hisarlar Ruslar tarafından ele geçirildi. Bir gün sonra ise Türkmenler, Rus kuvvetlerinin sol kanadına yönelik bir baskın düzenleyerek karşılık verdi. Bu baskın sonucunda Türkmenler, bir cephane dolusu silahı Göktepe'ye taşımayı başardılar. Ayrıca, bu baskında Ruslar 53 kayıp verirken, 98 asker de yaralandı (Özkan, 2020a: 220).

Türkmenlerin son baskını, Skobelev'in ciddi şekilde endişelenmesine yol açtı. Bu nedenle, askerlerine Göktepe halkını yıldırma amacıyla yayılım ateşi açma emri verdi. Skobelev'in isteği doğrultusunda başlatılan ateş, kesintisiz bir şekilde günlerce sürdü. Piyadeler, her gün Göktepe'ye 10.000 ile 70.000 arasında atış yaparken, 69 adet top, günlük 100 ile 500 atış gerçekleştirdi. Bununla da yetinmeyen Skobelev, Rus istihkâm birimlerine Göktepe duvarlarına mayın tünelleri döşemeleri için emir verdi. Tüm bu hazırlıklar, Rusların Türkmenler üzerine düzenleyecekleri nihai saldırı için son aşamaya geldiklerini gösteriyordu. (Annaberdiyev ve Arıkan, 2012: 411).

Skobelev, topladığı bilgiler ışığında Türkmenlere aynı anda üç ayrı birlikle saldırılmasına karar verdi. Bu birliklerin komutasına ise tecrübeli subaylar atandı: Albay Kuropatkin, Albay Kozelkov ve Albay Gaydarov. Bu strateji, Türkmenlerin savunmasını zayıflatmayı ve onları üç cephede birden kuşatarak etkisiz hale getirmeyi amaçlıyordu. (Şerbak, 1884: 93). Albay Gaydarov'un birliği, öncü birlik olarak belirlenmişti. Bu birliğin temel görevi, Türkmenlerin dikkatini dağıtarak mayınların patlatılmasına olanak sağlamaktı. Bunun yanı sıra, Gaydarov'un birliği, kalenin kuzey cephesini top atışlarıyla abluka altına alarak, savunmayı zayıflatmayı hedefliyordu. Bu strateji, Rusların ilerleyişini kolaylaştırmak ve Türkmen direnişini kırmak için kritik bir aşama teşkil ediyordu (Prikazı Generala M. D. Skobeleva (1876-1882), 1882: 134). Yapılan planlar doğrultusunda, Skobelev saldırı emrini verdi. Sabah erken saatlerde, Albay Gaydarov'un birliği, Skobelev'in stratejisine uygun olarak top ateşleriyle kale duvarlarını yıkmaya başladı. Bu yoğun bombardıman, Türkmenlerin dikkatini kuzey cephesine çekmeyi başardı. Saat 11:20'de mayınlar patlatıldı ve bu patlamalar sonucunda kalede büyük gedikler oluştu, savunma hattı ciddi şekilde zayıfladı. Bu gelişme, Rusların ilerlemesini kolaylaştıran önemli bir adım oldu (Leverson, 1881: 49). Görgü tanıkları olayı şu şekilde izah eder: "Mayınların patlamasıyla ortaya çok korkunç bir tablo çıkmış; Teke Türkmenleri ne olduğunu anlayamamış ve deprem olduğunu zannetmiştir. Olayın vahametinden korkanlar kaleden kaçmış; sadece cesur olanlar savaşmak için kalede kalmıştır (Runov, 2013: 190)." Meydana gelen kargaşadan faydalanan Albay Kuropatkin ve Binbaşı Siviniş'in birlikleri, hızla Türkmenler üzerine saldırıya geçerek gediklere doğru ilerlediler. Mayın patlamalarının yarattığı korku ve şaşkınlık, Türkmenlerin savunma hattını zayıflatmıştı. Yine de Türkmenler Ruslara karşı direnmeye çalıştılar, ancak bu direniş başarılı olmadı ve Kuropatkin ile Siviniş'in başında olduğu birlikler şehre girmeyi başardılar (Novikova, 1883: 211).

Rus birlikleri, şehre girdikleri anda mitralyöz ve top ateşiyle savunmasız Türkmen halkına saldırdı, bu saldırı sonucunda çok sayıda sivil katledildi. Göktepe Kalesi'ne yönelik saldırı öncesinde, kalede 5.000'i silahlı olmak üzere toplamda yaklaşık 30.000 kişinin bulunduğu bilinmektedir. Ancak, kalenin düşmesinin ardından hayatta kalanların sayısının yalnızca 5.000 kadın ve çocuğa düştüğü, diğerlerinin ise hayatını kaybettiği ya da esir alındığı tespit edilmiştir (Hayit, 1975: 111). Ruslar tarafından şehirde gerçekleştirilen katliamı gören halkın büyük bir kısmı, hayatta kalabilmek amacıyla çöle kaçtı. Skobelev, kaçan Teke Türkmenlerinin peşinden iki grup halinde hareket ederek takip seferine çıktı. Bu operasyon sırasında piyadeler 62-63 mil, süvariler ise 4 mil yol kat etti. Takip sonucu, yaklaşık 8.000 Türkmen hayatını kaybetti (Runov, 2013: 191). Skobelev, katliamın nedenini şu şekilde açıklar: "Tekelilere karşı imha hareketleri bir an önce yapılmalıdır. Bu, zaferi pekiştirir. Şayet yapılmazsa, zafer gölgede kalır (Şaykin, 2009: 76)." Bu açıklama, Rus komutanının, Türkmen halkını sadece askerî bir tehdit

olarak görmekle kalmayıp, aynı zamanda bölgedeki hâkimiyetini kalıcı hale getirmek amacıyla, düşman unsurlarını tamamen ortadan kaldırma gerekliliğini vurguladığını gösterir. Skobelev'in yaklaşımı, askerî zaferin sadece düşmanın teslim alınmasıyla değil, aynı zamanda tüm direnişin ortadan kaldırılmasıyla sağlanabileceği inancını yansıtır.

Ahal Teke seferinin başarıyla sonuçlanmasının ardından Skobelev şu bildiriye yayınladı:

“Tüm Ahal Teke halkına,

Kaleniz Göktepe'nin, benim büyük hükümdarımın birlikleri tarafından alındığını ilan ediyorum. Savunmacılar yok edildi, onların aileleri ve kaleden kaçanların aileleri benim emrim altındaki muzaffer birliklerin esirleridir. Ahal Teke Türkmenlerinin hayatta kalan tüm nüfusunu, kaderlerini Çar'ın koşulsuz merhametine bırakmaya davet ediyorum. Bu durumda bilinsin ki itaatlerini bildirenlerin canları, aileleri ve mülkleri, tıpkı majesteleri Beyaz Çar'ınki gibi güvende olacaktır. Öte yandan, onun muzaffer birliklerine karşı koymaya devam edenler, soyguncular ve suçlular yok edilecektir.

Komutan Skobelev (Novikova, 1883: 216)“

Ahal Teke Seferi, Ruslar tarafından savaş hukukunun hiçe sayıldığı ve birçok masum Türkmen'in katledildiği bir dönemi simgeler. Göktepe Kalesi'ni savunurken Türkmenler, büyük bir direniş sergileyerek tarih sahnesine kazanmışlardır. Bu destansı mücadele, Türkmen ulusunun kolektif hafızasında derin bir iz bırakmış olup, bugün hâlâ gurur kaynağı olarak kabul edilmekte ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir milli destan olarak yaşatılmaktadır (Özkan, 2020a: 229).

Çarlık Rusya'nın İşgalinden Sonra Türkmenler

Türkmen bölgesinin ele geçirilmesi ve buradaki halkın katledilmesinden kısa bir süre sonra Ruslar Aşkabat şehrini de zapt etti. 1884 yılında da Merv'in Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle Türkistan tamamen Ruslar tarafından işgal edildi. İşgalin hemen ardından Türkmenistan'da kurulan Rus idaresi, Türkmenlerin zorlu bir halk olması dolayısıyla, bu bölgede diğer bölgelerden daha farklı gerçekleşti. Türkmenlerin çok daha sıkı kontrol edilmesi gerektiğine inanan Ruslar buraya özel kanunlar çıkardı. Bölgede yaşamlarına devam eden Türkmen kabilelerinin zenginlikle nam salmış topraklarının neredeyse tamamına Ruslar tarafından el konuldu. Ayrıca, Türkmen kabilelerine ağır vergiler ödeme yükümlülüğü getirildi. Sıkı bir yönetim altında olmalarına rağmen, Türkmenlerin Ruslara karşı direniş göstermemesi ve karşılık vermemesi, kuşkusuz Göktepe'de aldıkları ağır darbenin bir sonucudur. Çünkü Ruslara karşı Türkmenlerin çok ağır kayıplar verdiği Ahal Teke Seferi'nin yaraları henüz sarılmamıştı. Ayrıca bu yıllarda Osmanlı Devleti ve İngiltere'den istenen yardımın gelmemesi de Türkmenlerin kurultayda Ruslarla dost olma kararını almasına neden oldu (Saray, 2012: 603).

İdareyi sağlamlaştırmaya çalışan Ruslar, bölgeye getirdikleri kendi vatandaşlarına yüksek mevkideki görevleri; Türkmenlerin yalnız ileri gelenlerine çok küçük yetkisi bulunan memurlukları bıraktı. Rusların bölgede yaptıklarına ve halka karşı sergilediği kötü tutumuna gelen tepkiler diğer Türk topluluklarında da benzer bir dönemde, yani XX. yüzyılın başlarında gerçekleşti. XX. yüzyılda Türkmenler Rus yönetimine karşı ayaklandı; ancak bu ayaklanma Ruslar tarafından bastırıldı. Ayaklanmada başı çekenlerin mal ve arazilerine el konuldu. Bununla da yetinilmeyip halktan alınan vergilerin miktarı artırıldı. Gün geçtikçe daha kötü duruma düşürülen Türkmenler, Rus baskısından nefes alamayacak aşamaya geldi. Bu durum karşısında halk rahatsızlığını dile getirmeye başladı. Rus zulmüne ilk başkaldırı Hive civarında yaşayan Yomut Türkmenlerinde oldu. Cüneyd Han önderliğinde başlayan Türkmenlerin bu direnişi, soydaşları Hive hanının Ruslardan yardım istemesiyle son buldu (Saray, 2012: 604).

Bolşeviklerle Mücadele Yılları

1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile yıkılan Çarlık rejiminin yerine Sovyetler Birliği kuruldu. Bir yandan iç meseleleriyle uğraşan Ruslar diğer yandan birliklerini Hive üzerine yönlendirdi ve orada oluşturulan Genç Hiveliler Meclisi'ni dağıttı. Ardından takviye ettiği ordusunu Türkmenlerin üzerine gönderdi. Rusların bu tavrı, halk arasında sempatiyle karşılanan ve daha önce Ruslara karşı ayaklanmaların önderi olan Cüneyd Han'ın etrafında Türkmenlerin birleşmesine neden oldu. Cüneyd Han Rus birliklerinin Hive'den ayrılmasını fırsat bilerek Hive'yi Şubat 1918'de ele geçirdi. Böylece Hive'de iki yıl sürecek olan Türkmen hâkimiyeti başladı. Cüneyd Han'ın burada hüküm sürdüğü yıllarda Özbekler ile arası açıldı. Hiveliler, Cüneyd Han'a karşı mücadelelerinde diğer Türkmenlerin kabile reisleri olan Koç Muhammed Han ve Gulam Ali ile anlaştı. Aynı soydan gelmelerine rağmen bilinçsizce mücadeleye başlayan bu iki grup Rusların Hive üzerindeki emellerini fark edemedi. Cüneyd Han'ın bu mücadeleyle uğraşmasından dolayı ondan kaçan Rus askerler “Hive İhtilal Taburu” adında bir oluşum meydana getirdi. Bu taburun en önemli vazifesi Hivelileri Cüneyd Han'a karşı kıskırtmak oldu. Gerçekleşen bu

olaylar Cüneyd Han'ın Hive'deki otoritesini sarstı. Bu durumun farkında olan "Hive İhtilal Taburu" Kızılordu birliklerine haber göndererek onları Hive'ye davet etti. Haberin Kızılordu birliklerine ulaşmasının ardından Ruslar Hive üzerine yürüdü ve Cüneyd Han'ı mağlup ederek Hive'yi işgal etti (Gömeç, 2006: 218-219).

Hive'deki mücadele Cüneyd Han'ın yenilmesinin ardından sona erdi. Ancak Batı Türkmenistan'da Cüneyd Han'ın yaktığı bağımsızlık meşalesi yanmaya devam ediyordu. Daha önce Ruslara karşı başarılı bir şekilde Türkmen bölgelerini savunan Tıkma Serdar'ın oğlu Oraz Serdar Ruslara karşı ayaklandı. Oraz Serdar'ın bu tutumuna kendisine katılan Türkmenler destek verdi. Kendisini destekleyenlerin artmasına rağmen bu sayının Rusları durdurmak için yeterli olmayacağını bilen Oraz Serdar, İngiltere'den yardım istedi. Fakat İngilizler Türkmenlere bağımsızlık yolunda destek vermediler. Böylece Türkmenler Ruslar karşısında yapayalnız kaldı. Türkmenlerin kendilerine müttefik bulma arayışlarıyla uğraştığı bu dönemlerde Sovyet rejimi Türkmen köylülerini toplayarak kendi yönetimi içerisinde bir Türkmen bölüğü (Türkmen Kızıl Muhafızları) kurdu. Yine takviye birlik gönderilmesi hususunda çalışmalara başlandı ve kasabada silah tutan tüm erkeklerin sayıma tabii tutulması istendi. 17 Haziran'da, sayım için planlanan tarihte isyan patlak verdi ve iki gün boyunca devam etti. Bir hafta sonra, Rusların silahlı müfrezesi Taşkent'ten bölgeye geldi ve Türkmenleri silahsızlandırdı. Sovyet birlikleri ülke genelinde kendi yönetimlerini sağlamlaştırdıktan sonra önce Türkistan içlerinde bağımsızlık için çaba gösteren Türkleri susturdu; ardından Türkmen bölgesine yönelerek Oraz Serdar'ın ayaklanmasını sonlandırdı (Özkan, 2020b: 150).

Bolşeviklerin Oraz Serdar önderliğinde başlayan ayaklanmayı bastırmasının ardından Hive'de başarısız olan Cüneyd Han Türkmenlerin son umudu oldu. 1924 yılına gelindiğinde Cüneyd Han Türkmenlerden ve Özbeklerden topladığı birliklerle Rusların egemenliğinde olan pek çok kasabayı ele geçirdi ve ardından Hive üzerine yürüdü. İlk başlarda Cüneyd Han ve emrindeki Türkmenler için başarılı geçen sefer, Rus takviye birliklerinin gelmesiyle başarısızlıkla sonuçlandı. 1924'te Cüneyd Han mücadelesini sürdürürken diğer taraftan Sovyet yönetimi genel olarak Türkistan'ın geleceğine dair detaylı planlarını uygulamaya soktu. Türkistan adını ortadan kaldırmak isteyen Rusların ana hedefi bölgedeki Türk topluluklarını Sovyet Cumhuriyetleri adı altında toplayarak parçalamak ve yönetmektir. Bu planlarını gerçekleştirmek için Ruslar tarafından Türk cumhuriyetlerinde faaliyet gösterecek komünist partiler kuruldu. Türkmenler, komünist partilerin kurulmasıyla ne olduğunu bilmedikleri bir sistemle karşı karşıya kaldı. Sistemi daha iyi anlayabilmek ve mevcut durumda haklarını savunabilmek için kurulan bu partilere katıldılar. Türkmenler Rusların bu partileri kurarak kendilerini bölmeyi amaçladığını çok sonraları fark etti. Bu sebeple bu yanlışlarından dönerek kongreler düzenlediler ve birlik olarak Ruslara karşı ayaklanmaya başladılar (Gömeç, 2006: 219).

Çarlık Rusya'nın yıkılmasının ardından ülkede meydana gelen iç savaşın ardından yönetimlerini sağlamlaştıran Bolşevikler Çarlık rejimi tarafından işgal edilmiş Türk yurtlarında yeni düzenlerini oturtabilmek amacıyla çok kanlı harekâtlar yaptı. Anayasa adıyla amaçlarına daha kolay ulaşabilmek amacıyla Ruslar bölgeyi işgal ve kolonileştirme siyaseti güderek Türkistan'daki Türk ve Tacikleri birbirinden ayrı altı cumhuriyete böldü. Bunlardan birisi de 13 Mayıs 1925 tarihinde kurulan Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti idi (Gömeç, 2006: 219). Bu altı cumhuriyet, Sovyetler Birliği'nin eşit üyeleri olarak tanıtılmasına rağmen bunların kendisine ait ordusu, ayrı ekonomik sistemi ve dış dünyayla bağlantısı yoktu; devlet damgası, bayrağı, anayasası ve hükümeti vardı. Ayrıca eğer isterlerse bu devletlerin Sovyetler Birliği'nden ayrılabilirdi Sovyet Anayasası'na göre mümkündü. Ancak bu tamamen sözde bir karardı. Çünkü anayasa bu devletin bölünmez bir bütün olduğunu da kabul etmişti.

Bölgede Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması Türkmenlerin isyan hareketlerini sonlandırmadı. Daha önceden Ruslarla olan mücadelesinde bir darbe alan Cüneyd Han anlaşma yapmak zorunda kaldı. Ancak Rusların Cüneyd Han ve kabilesi arasına nifak sokmaya çalışması üzerine Sovyetlere karşı direniş tekrar başladı. Cüneyd Han ve destekçileri Taşavuz (Taşavuz/Daşoğuz) mevkiinde toplandılar. Türkmen bölgesini ele geçirerek onları öldürmek isteyen Rusların asıl amacı boşalan bu bölgelere kendi vatandaşlarını iskân etmektir. Bu sebeple Ruslar Türkmen ve Özbekleri birbirine düşürmek istiyordu. Taşavuz topraklarına varan suların Özbek topraklarına gelmesi Türkmenler ve Özbekler arasındaki sorunun çıkış noktasıydı. Ruslar da amaçlarına uygun olarak bu iki soydan gelen millet arasındaki anlaşmazlığı körükledi. Sonrasında ise soydaşlarıyla birbirine düşen Türkmenler üzerine harekâtlar düzenlenerek pek çok Türkmen öldürüldü ve yerinden edildi. Böylece Cüneyd Han'ın Ruslara karşı yürüttüğü mücadele son buldu (Özkan, 2020b: 151).

Direnin son bulmasının ardından Ruslar Türkmen halkına ağır bir baskı politikası uyguladı. Sovyetler Birliği, yeni kurulan Sovyet Sosyalist devletlerin geçmişiyle alakasını kesmek için bu devletleri önce Latin, sonra Kiril alfabesine geçmeye zorladı. Bu dönemde Gaspıralı İsmail Bey, Türk cumhuriyetlerinde konuşulan Türk lehçeleri

arasındaki farklılıkları en aza indirebilmek ve ortak bir dil oluşturabilmek için çalışmalar yapıyordu. Gaspıralı'nın faaliyetlerini kendisine tehdit gören Ruslar, 1928 yılında, Arap alfabesini kullanan bu devletlerde önce Latin alfabesini zorunlu kıldı. II. Dünya Savaşı yıllarında ise Latin alfabesini tamamen yasaklayarak Kiril alfabesini zorunlu yaptı. Ardından bütün okullarda Rusça eğitim mecbur hale getirildi. Bu durum Türk cumhuriyetlerindeki aydınlar tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmeye başlandı. Cengiz Aytmatov ve Olcas Süleymanov önderliğinde asimilasyon politikalarına karşı mücadele verildi. Türk dili üzerine yapılan çalışmalar arttı. Bölgede yaşanan bu hareketlenmeler Rusların kültürel açıdan Türkler üzerine uyguladıkları baskılarını artırmasına yol açtı. Ülkede hangi kitapların basılacağına Ruslar karar vermeye başladı. Millî ruhu ateşlendirecek hiçbir eserin yazılmasına ve basılmasına müsaade edilmedi. Yine tercüme yapılan kitaplar genellikle Ruslaştırma fikrine destek veren kitaplar oldu. Bölgenin sınırları tamamen Sovyet yöneticiler tarafından belirlendi ve bu durum devletler arasında meydana gelen sorunların ana nedeni olan sınır anlaşmazlıklarını ortaya çıkardı. Bölgedeki halkı birbirine düşürmeyi başaran Ruslar böylece bu toplulukların bir araya gelmelerini engelledi ve bağımsızlık mücadelesini tek bir elden yönetilmesinin önüne geçti (Saray, 2012: 604).

Halkı bir araya getirecek bütün düşünceleri engellemeye çalışan Ruslar İslam dinine de karşıydı. Bu yüzde Ruslar İslam'ı tamamen ortadan kaldırmak amacıyla yoğun bir süreç başlattı. Pek çok din adamı öldürüldü veya sürgün edildi. Ruslar Türkistan'da on binlerce cami yıktı. 1917'den önce Türkistan'da 26.000 cami varken 1942'de bu sayı 1.312'ye; 1980'lerde ise 400'e kadar düştü. Türkmenistan'da 2 milyonu aşkın Müslüman için sadece 4 köy camisi kalmıştı. İslam dininin birleştirici bir unsur olmaması için ellerinden geleni yapan Ruslar eğitim alanında da ciddi kısıtlamalar getirdi. Neredeyse her cami yanında bulunan medreseler camilerle beraber aynı kaderi paylaştı. Derviş tekkeleri kapatıldı. Vakıf mülkleri devlet mülkü kabul edildi ve Şeriat mahkemeleri yasaklandı. Dinî cemaatler kanunu çıkarılarak din dersi vermek, cemiyet kurmak, camilerde ibadet etmek ve dinî yayın çıkarmak yasaklandı (Tombak, 2011: 363).

Asimilasyon çalışmalarına büyük bir hız veren Sovyet Rusya'nın üzerinde durduğu diğer bir konu nüfus planlamasıydı. Buna bağlı olarak bölgedeki nüfus artış hızı düşürülerek nüfusun sürekli azalmasına çalışılacaktı. 1917'deki Bolşevik Devrimi'nden sonra gerçekleşen iç savaş, 1930 yılında Sovyetlerin tatbik ettiği iskân siyaset ve II. Dünya Savaşı esnasında yaşanan gelişmeler Türkmen nüfusun sürekli olarak azalmasına yol açtı. Bolşeviklerin bu tutumlarından rahatsız olan Türkmen nüfus ise baskılardan kurtulmak için farklı yollara başvuruyordu. Türkmenistan'da birçok kentli Türkmen aydın ve bürokrat, siyasî geleceklerini tehlikeye atmak istemedikleri ve Ruslardan çekindikleri için çocuklarına Türk adıyla birlikte bir Rus adı vermeye başladı. Bu Rus şovenizmi, bürokraside ve Komünist Parti'de hızla yükselebilmek amacıyla Türkmen bürokratların Slavlarla evlilik yapmalarına da neden oluyordu. Ancak yine de Türkmenler tüm baskılara rağmen kendi kültürlerinden kopmamaya çalışıyorlardı. Nitekim Komünist Parti yöneticileri, Türkmen aile hayatının Sovyetleştirmeye karşı başarılı direncini şu sözlerle itiraf etmişlerdi: "Eski derebeylik adetlerini devam ettirenler arasında birçok komünist, ilim adamı, öğretmen ve profesör vardır. Bunlardan bazıları bu sebeple vazifelerinden atılmışlardır. Türkmenistan aydınları arasında eski kalıntı ve gelenekleri devam ettirmeye çalışanları gösteren daha pek çok örnek vermek mümkündür." Komünist yöneticilerin, Türkmen aile yapısını Sovyetleştirme çabalarına rağmen, özellikle Türkmen kadınların yabancılarla evlendirilmemeleri aile müessesinin korunmasında etkili oldu. Böylece, Türkmen aileleri kültürlerini, millî ve dinî geleneklerini muhafaza etmeyi başardı (Özcan, 2017: 191).

Sovyetler dönemi Türkmenistan'ın yeraltı zenginliklerinin sömürüldüğü, Sovyetler Birliği'nin dünya doğal gaz rezervinin %40'ına sahip olduğu bir dönemdi. 1960'ların başında doğal gazın ticari olarak çıkarıldığı resmi olarak ilan edildi ve 1971 yılına gelindiğinde Türkmenistan'daki yıllık üretim 17 milyar metreküpe yükseldi. Doğal gazda en büyük payı Türkmenistan'dan sağlayan Ruslar için doğal gaz, büyük gelir getiren bir enerji kaynağıydı. Sovyet sisteminin bir sonucu olarak Türkmenistan'ın ulusal sanayisinin geliştirilmesi amacıyla kullanılmayan Türkmen doğal gazı başka ülkelere transfer edildi. Doğal gaz ihracatının büyük bir kısmı Batı Avrupa'ya yapılıyordu. Bu doğal gazın yapılandırılmasının Sovyet ekonomisine göre ayarlanması sonraki yıllarda Türkmenistan bağımsızlığını kazansa bile çok büyük bir sorun olarak ortaya çıktı. Bununla birlikte, bu yıllarda petrol üretimi de artırıldı. Rusya ve Azerbaycan'dan sonra Sovyetler Birliği'nde en yüksek miktarda petrol günde 310.000 varil ile Türkmenistan'dan çıkartılıyordu.

Sonuç

Türkmenlerin tarihi, direniş, kimlik ve bağımsızlık mücadelesi ekseninde şekillenmiş zengin bir geçmişi gözler önüne sermektedir. Bu çalışma, Türkmenlerin MÖ. dönemlerden başlayarak 1991 yılında Türkmenistan Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar geçen süreçteki siyasi, sosyal ve kültürel tarihini derinlemesine incelemiştir. Türkmenler, Türkistan coğrafyasında hem bölgesel güçlerle hem de küresel aktörlerle yaşadıkları mücadeleler

sırasında kimliklerini koruma çabası içerisinde olmuş; bu süreçte direnişleri ve sosyal dayanıklılıklarıyla dikkat çekmişlerdir.

Özellikle Türkistan hanlıkları ile Çarlık Rusya'nın bölge üzerindeki yayılcı politikaları, Türkmenlerin sosyal yapısını ve siyasi stratejilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Ahal Teke seferi sırasında ortaya koydukları kararlılık, Türkmenlerin bağımsızlık arzularını ve kendi topraklarını koruma konusundaki azimlerini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği döneminde uygulanan ağır baskı ve asimilasyon politikaları, Türkmenlerin hem sosyal yapılarında hem de kültürel kimliklerinde derin izler bırakmıştır.

1991 yılında bağımsızlıkla sonuçlanan bu süreç, Türkmenlerin tarihsel birikimlerini ve dirençlerini modern bir devlet yapısına taşıdıkları bir dönemin başlangıcını temsil etmektedir. Bağımsızlık öncesi yaşanan mücadeleler, yalnızca Türkmen tarihinin değil, aynı zamanda Türkistan'ın tarihsel dinamiklerinin anlaşılmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türkmenlerin tarihî deneyimleri, Türk dünyasının ortak hafızasına ve direniş bilincine ışık tutan değerli bir örnek teşkil etmektedir.

Çalışma Türkmenlerin siyasi ve sosyal direniş süreçlerini tarihsel bir perspektifle ele alarak, onların modern döneme uzanan yolculuklarında yaşadıkları zorlukları ve başarılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların, Türkmen tarihine dair farklı bakış açıları geliştireceğine ve bu kadim toplumun Türkistan coğrafyasındaki yerinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Kaynaklar

- Akbal, O. (1964). *Şair Dostlarının İzlenimler Anular*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Annaberdiyev, D. ve Arıkan, M. (2012). "Bir Direniş Destanı: Göktepe", ed. Alimcan İneyet, Zeki Kaymaz, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Kitabı*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 397-414.
- Annanepesov, M. (1972). *Hozyaystvo Turkmen V XVIII-XIX vv*. Ed. L. Dryamova, İlim, Aşkabat.
- Artamonov, L. K. (1888). *Pokorenie Turkmen-Tekintsev Russkimi Voyskami Pod Naçalstvom Generala Skobeleva v 1880-1881 gg*. St. Peterburg: Knigapo Trebovaniü.
- Atalay, B. (1992). *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi III*, Ankara: TDK Yay.
- Aydoğduyev, M. (2012). Türkmenistan. *Türkler*, C: 19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 720-737.
- Barthold, V. V. (1963). *Oçerk İstorii Turkmenskogo Naroda, Soçineniya*. C. 2, 1. Kısım, Ed. B. G. Gafurov, Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı.
- Blocqueville, H. de C. (2000). *Türkmenler Arasında*, Çev. Rıza Akdemir, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bregel, Y. (1961). *Horezmskiye Turkmeni v XIX. Veke*. Moskova: Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Narodov Azii.
- Bregel, Y. (2019). Türkmenler Arasında Yerleşik ve Göçebe Unsurlar, *Türkmenler Üzerine Makaleler*. Çev. Resul Şahsi, İstanbul: Selenge Yayınları, s. 7-46.
- Ebul Gazi Bahadır Han. (1730). *A General History of the Turks, Moguls and Tatars*. İng. terc., London.
- Ebul Gazi Bahadır Han. (1996). *Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Haz; Zuhul Kargı Ölmez, Ankara: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Feyz Muhammed Katib Hazarah. (2013). *Sirâc el-Tevârih (The History of Afghanistan: Fayz Muhammad Katib Hazarah's Siraj al-Tawarikh)*, Çev. R. D. McChesney, Leiden – Boston: Brill.
- Gelekçi, Cahit. (2004). "Türk Kültüründe Oğuz-Türkmen-Yörük Kavramları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, 2004, 9-18.
- Gömeç, S. (2006). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Grodekov, N. İ. (1883). *Voyna v Turkmenii: Pohod Skobeleva v 1880-1881 gg.*, C. I., St. Petersburg: Tipografiya V. S. Balaşeva.
- Grodekov, N. İ. (1883). *Voyna v Turkmenii. Pohod Skobeleva v 1880-1881 gg*. III, Peterburg: St. Tipografiya V. S. Balaşeva.
- Güllüdağ, N. (2019). "Tarihsel Gelişim Süreci İçinde -Man / + Man Eki", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. Cilt : 7, Sayı : 16, 557 - 590.
- Harmatta, J. ve Litvinsky, B. A. (1999). Tokharistan and Gandhara under Western Turk Rule (650-750), *History of Civillizations of Central Asia*. C. 3, 367-401.
- Hayit, B. (1975). *Türkistan Rusya İle Çin Arasında*. Ankara: Otağ Yayınevi.
- Hopkirk, P. (2013). *The Great Game On Secret Service in High Asia*. Oxford: Oxford University Press.
- Kazı, A. (1914). *Kniga Rasskazov o Bitvah Tekintsev: Turkmenskaya İstoriceskaya Poema XIX Veka*, Çeviren ve Notlandıran: A. N. Samoyloviç, St. Petersburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk.
- Kim, H. J., (2013). *The Huns*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koç, D. (2016). Hive Hanlığı. *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, haz. Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 572-631.
- Kuropatkin, A. N. (1899). *Zavoevanie Turkmenii Pohod v Ahal-teke v 1880-1881 gg. s Oçerkom Voennih Deystviy v Sredney Azii s 1839 po 1876 g*. St. Peterburg.
- Lal, M. (1977). *Travel in the Punjap, Afghanistan and Turkistan to Balk, Bokhara and Heart and a Visit to Great Britain and Germany*, Yeni Delhi.

- Lansdell, H. (1885). *Russian Central Asia: Including Kuldja, Bokhara, Khiva and Merv*. C. II., Londra: Sampson Low, Marston, Searle and Rivington.
- Leverson, J. J. (1881). *Siege and Assault of Denghil-Tépé General Skobelev's Report*. London: Printed under the Superintendence of Her Majesty's Stationery Office
- Materiali po İstorii Turkmen i Turkmenii, C. II, İranskie, Buharskie i Hivinskie İstoçniki*. (1938). Ed. V. V. Struve-A. K. Borovkova-A. A. Romaskeviça-P. P. İvanova, Moskva – Leningrad: İzdatelstva Akademii Nauk SSSR.
- Napier, G. C. (1876). *Collection of Journals and Reports Recieved From G. C. Napier, Captain The. Hon. G. C. Napier, Bengal Staff Corps, on Special Duty in Persia 1874*. London: George Edward Eyre and William Spottiswoode.
- Necef, E. N. - Annaberdiyev, A. (2003). *Hazar Ötesi Türkmenleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Novikova, O. A. (1883). *Skobelev and the Slavonic Cause*. London: Longsmans, Green and Co.
- Özcan, K. (2017). Türkmenistan Cumhuriyeti. ed. Abdulvahap Kara-Fahri Solak, *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasî, Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler)*, No: 23, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, 187-242.
- Özkan, M. (2020a), *Türkistan'ın İşgal Çağı Beyaz General Skobelev 1843-1882*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Özkan, M. (2020b). Türkmenistan Cumhuriyeti. ed. M. Bilal Çelik, *Çağdaş Türk Dünyası*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 141-162.
- Özkan, M. (2022). *Hive Hanlığı (1511-1920)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Prikazı Generala M. D. Skobeleva (1876-1882)*. (1882). St. Peterburg: İzdano Pod Redaktsiey İnşener- Kapitana Maslova.
- Runov, V. (2013). *Geniy Voynu Skobelev "Bely General"*. Moskva: Eksmo.
- Saray, M. (2012). Türkmenistan (Tarih). *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 41, İstanbul, 601-605.
- Saray, M. (2019). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soofizadeh, Abdolvahid. (2019). "Selçuklu Devletinin Kurucusu Olan Türkmenler", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)*. III/1, 158-170.
- Soyer, N. (2023). "Türkmenlerin Kökeni ve Afganistan'a Yerleşmeleri", *IJVUTS*. 5/9, 72-88.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı – Destanları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Şahsi, R. (2020). Govşut Han Liderliğinde Merv Tekeleri'nin Akım Kalan Devletleşme Teşebbüsü (1846 -1877), *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 5/2, 73-119.
- Şahsi, R. (2021). Hive ve Rus Kaynaklarına Göre Ata Murat Han İsyanı: Başlangıcı, Gelişimi ve Sonuçları (1855-1867), *Gazi Türkiyat Dergisi*. Bahar 28, 145-163.
- Şaykin, V. İ. (2009). Administrativnaya Deyatelnost Generala Skobeleva v Zakaspiyskom Krae. *Voennaya Mysl*, No. 11, 75-78.
- Şerbak, A. V. (1884). *Ahal-Tekinskaya Ekspeditsiya Generala Skobeleva v 1880-81*. St. Peterburg: Tipografiya V. V. Komarova.
- Taneri, A. (1997)., Hârizmşahlar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 16, İstanbul, 228-231.
- Tombak, F. (2011). 20. Yüzyıl Sovyet Rusyası'nda Din, İslâmîyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme. *History Studies*, 3/2, 359-370.
- Turan, O. (2006). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Vereşçagin, V. V. (1900). *Novie Rasskazı (1855-1895) Skobelev za Dunaem i v Ahal-Teke. Oçerki i Vospominaniya*. St. Peterburg.
- Yate, A. C. (2021). *Afgan Türkistanı'nda Rus – İngiliz Rekabeti: Afgan Sınır Komisyonu'ndan Mektuplar*. Çev. Resul Şahsi, İstanbul: Selenge Yayınları.

- Yate, A. C. (2022). *Asya'da İngiltere ve Rusya Karşı Karşıya: Afgan Sınır Komisyonu ile Seyahatler*. Çev. Resul Şahsi, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Yate, C. E. (2022). *Horasan ve Sistan*. Çev. Resul Şahsi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yetişgin, M. (2002). Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları. *Türkler*, C: 18, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 596-605.

Yazar Katkıları: (Tek Yazar) Fikir-; Tasarım-; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/veya Yorum-; Literatür Taraması-; Yazıyı Yazan-; Eleştirel İnceleme- Tek Yazar.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek olmadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: (Sole Author) Concept -; Design-; Supervision-; Resources-; Data Collection and/or Processing-; Analysis and/or Interpretation-; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review-; Other-

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.